

Postrzeganie Żydów i stosunków polsko-żydowskich

Przedruk i rozpowszechnianie
tej publikacji **w całości** dozwolone
wyłącznie za zgodą CBOS.
Wykorzystanie **fragmentów**
oraz danych empirycznych
wymaga podania źródła

Znak jakości przyznany CBOS przez Organizację Firm Badania Opinii i Rynku 9 stycznia 2015 roku

Fundacja Centrum Badania Opinii Społecznej
ul. Świętojerska 5/7, 00-236 Warszawa
e-mail: sekretariat@cbos.pl; info@cbos.pl
<http://www.cbos.pl>
(48 22) 629 35 69

Po wielowiekowej obecności na ziemiach polskich Żydzi zniknęli z polskiego krajobrazu. Większość spośród tych, którzy przeżyli wojnę, emigrowała. Choć w świadomości społecznej obecność Żydów w Polsce jest silnie zakorzeniona, to według Narodowego Spisu Powszechnego mniejszość żydowska liczy dziś niewiele ponad 7000 osób. Jedynie co piąty Polak deklaruje, że kiedykolwiek miał osobiste kontakty z Żydami. Słaba obecność Żydów w Polsce powoduje, że Żyd stał się w dużej mierze figurą symboliczną, a jego społeczny obraz jest oparty na zakorzenionych w przeszłości stereotypach. Ich utrwaleniu sprzyjał okres PRL, kiedy o Żydach i relacjach polsko-żydowskich w oficjalnym przekazie niewiele się mówiło. Kwestia stosunków między Polakami a Żydami ożyła za sprawą publikacji Jana Tomasza Grossa, które przedstawiały Polaków jako współsprawców i beneficjentów Zagłady Żydów, tym samym kwestionując wizerunek Polaków jako bohaterów ratujących żydowskich współmieszkańców. Bolesne dla obu stron problemy stały się atrakcyjnym tematem dla kultury masowej. Filmy takie jak „Pokłosie” czy „Ida” budzą kontrowersje, ale równocześnie w pewien sposób oswiają odbiorców z zagrażającymi kolektywnej samoocenie informacjami. Niezależnie od dyskusji o postawach Polaków w czasie wojny, od dłuższego już czasu widoczny jest wzrost zainteresowania kulturą żydowską i, szerzej, proces przywracania pamięci społecznej polsko-żydowskiej przeszłości. Spośród wielu inicjatyw przypominających o wspólnej wielowiekowej historii Żydów i Polaków można wymienić m.in. otwarte przed dwoma laty Muzeum Historii Żydów Polskich POLIN.

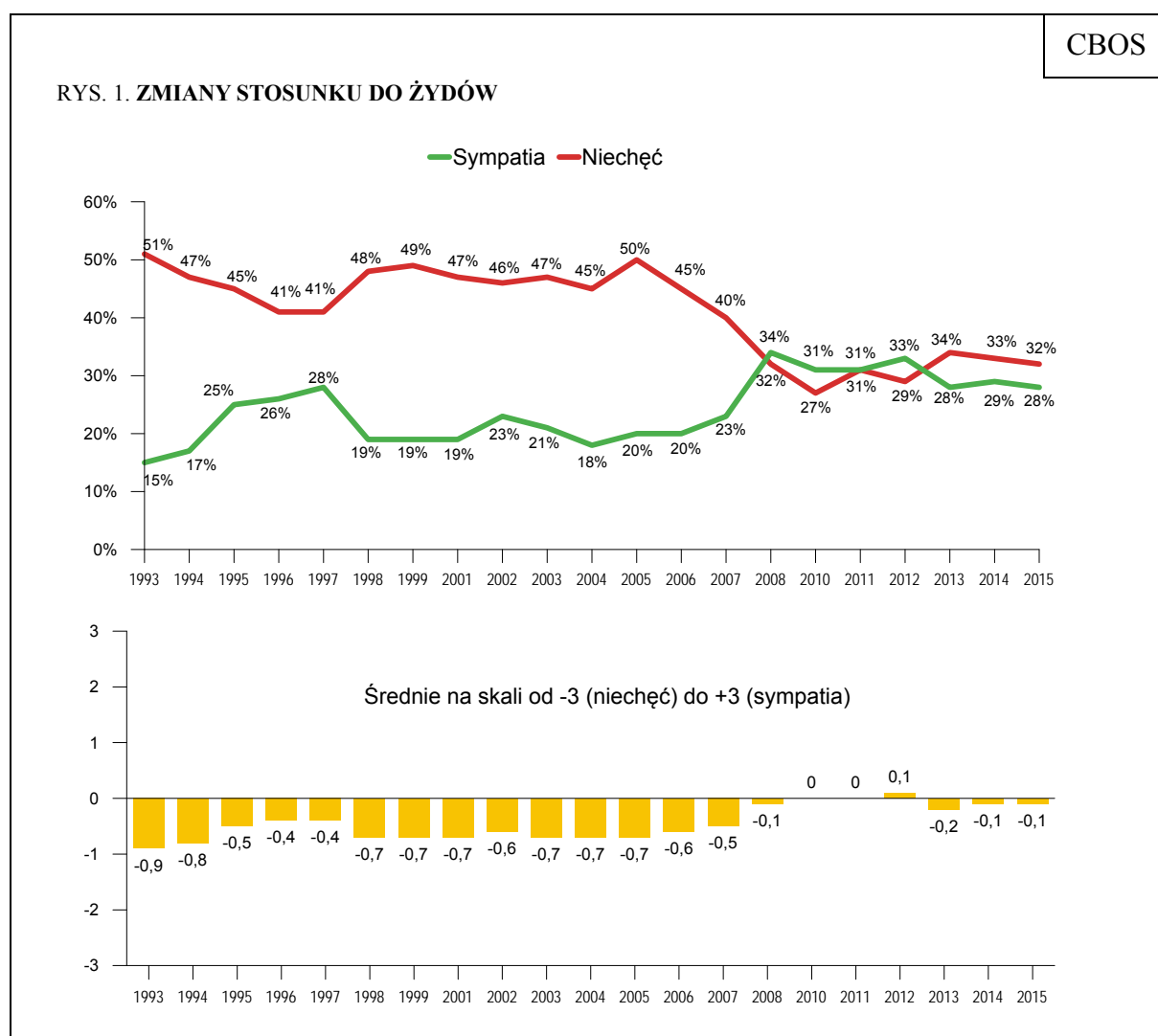
Kwestie dotyczące postrzegania Żydów, relacji polsko-żydowskich oraz społecznej pamięci o obecności Żydów w Polsce, poruszyliśmy w naszym ostatnim badaniu¹.

---

¹ Badanie „Aktualne problemy i wydarzenia” (302) przeprowadzono metodą wywiadów bezpośrednich (face-to-face) wspomaganym komputerowo (CAPI) w dniach 1–8 lipca 2015 roku na liczącej 1044 osoby reprezentatywnej próbie losowej dorosłych mieszkańców Polski.

ZMIANY STOSUNKU POLAKÓW DO ŻYDÓW W III RZECZPOSPOLITEJ

W ciągu ostatnich ponad 20 lat stosunek Polaków do Żydów zmienił się dość wyraźnie: o ile w pierwszej połowie lat dziewięćdziesiątych ponad trzykrotnie więcej osób deklarowało niechęć niż sympatię do Żydów, o tyle od kilku lat odsetki osób mających negatywne i pozytywne nastawienie do Żydów są zbliżone. Analiza zmian stosunku Polaków do innych narodów pokazuje, że przypadek Żydów nie jest odosobniony, przeciwnie: poprawa nastawienia dotyczy także innych nacji, w szczególności tych, które w początkach lat dziewięćdziesiątych były stosunkowo mniej lubiane. Biorąc pod uwagę fakt, że stosunek do innych narodów wiąże się z wykształceniem oraz sytuacją materialną, korzystne zmiany można łączyć ze wzrostem poziomu wykształcenia i polepszeniem poziomu życia Polaków. Mimo poprawy stosunku do Żydów, nadal nie należą oni do grona najbardziej lubianych przez Polaków narodów.

POSTRZEGANIE ŻYDÓW

Chcieliśmy sprawdzić, w jaki sposób Polacy patrzą dziś na Żydów. Spyaliśmy naszych respondentów, co im przede wszystkim przychodzi na myśl, gdy słyszą określenia „Żydzi” lub „naród żydowski”. Badani nie korzystali z gotowego zestawu odpowiedzi, ale mieli możliwość swobodnego formułowania myśli.

Na postrzeganiu Żydów przez Polaków w największym stopniu zaważyła II wojna światowa i Zagłada Żydów. To właśnie wydarzenia II wojny światowej i doświadczenie Zagłady są zdecydowanie najczęściej przywoływane, kiedy mowa o „Żydach” i „narodzie żydowskim”. Wiele osób wyraża współczucie dla Żydów, podkreślając cierpienia, prześladowania, jakich doznawali w historii. Mowa jest o męczeństwie Żydów, ich ucisku, uciemieniu, co narzuca skojarzenia z językiem opisu martyrologii narodu polskiego. O uznaniu szczególnych doświadczeń wynikających z przynależności do narodu żydowskiego świadczą takie wypowiedzi jak: *szkoda mi tego narodu, że tak był gnębiony przez Hitlera; smutek z powodu zbrodni na tym narodzie; naród uciskany przez tyle lat; ciągle hańbiony, poniżany, wyśmiewany naród; zostali skrzywdzeni przez Rosjan, Niemców i chyba przez Polaków.*

Część osób odwoływała się do tradycji i kultury żydowskiej, w tym religii i związanych z nią zwyczajów.

Spora grupa odnosiła się do wspólnej polsko-żydowskiej przeszłości oraz stosunków łączących oba narody. Wskazywano, że Żydzi to dawni mieszkańcy Polski, sąsiedzi, niekiedy wymieniano konkretne miasta, w których były skupiska ludności żydowskiej (Kraków, Łódź) lub ślady obecności Żydów oraz miejsca ich upamiętniające. Podkreślano też związek kultury i tradycji polskiej i żydowskiej, przywoływano określenie Żydów jako starszych braci w wierze, przypominano, że Jezus był Żydem. Stosunki polsko-żydowskie postrzegano na ogół jako trudne: mówiono przede wszystkim o antysemityzmie Polaków, uprzedzeniach wobec Żydów, choć wspomniano także o ratowaniu Żydów w czasie wojny przez Polaków. Z drugiej strony wskazywano na antypolonizm Żydów, ich niechęć czy nawet nienawiść do Polaków, formułowane przez nich zarzuty dotyczące współdziałania Polaków w Holocauście, wspomniano także o roszczeniach majątkowych Żydów. Sporadycznie przywoływano przypisywane Żydom powiedzenie: „wasze ulice, nasze kamienie”.

Gros wypowiedzi dotyczyło historycznie ukształtowanego wizerunku Żydów. Zgodnie z nim Żydzi to przede wszystkim kupcy i bankierzy, szerzej – ludzie przedsiębiorczy, potrafiący robić interesy, bogaci. Oprócz neutralnych wypowiedzi opisujących ekonomiczną aktywność Żydów, inne przypisywały im pozytywne i negatywne cechy przesądzające o ich zawodowych i materialnych sukcesach. Z jednej strony charakteryzowano ich poprzez takie cechy jak mądrość, inteligencja, wykształcenie oraz pracowitość, gospodarność i oszczędność, z drugiej zaś przypisywano im cwaniactwo, przebiegłość, skłonność do oszustwa oraz pazerność i skąpstwo. Niejako na marginesie obrazu Żyda skutecznie prowadzącego interesy, pojawia się przekonanie o dążeniu Żydów do przejęcia władzy nad światem oraz o wyjątkowej solidarności Żydów, ich wzajemnym wspieraniu się. Wizerunek Żydów zrekonstruowany na podstawie wypowiedzi badanych ujawnia złożony stosunek Polaków do Żydów, w którym uznaniu i podziwowi towarzyszy zawiść. Zdaje się ona potwierdzać, że w odniesieniu do Żydów mamy do czynienia z diagnozowanym w badaniach nad uprzedzeniami (Stereotype Content Model – SCM) stereotypem zawistnym. Występuje on wówczas, gdy grupie, którą możemy odbierać jako konkurencyjną, przypisujemy wysoką skuteczność działania².

Stereotypowy obraz Żyda uzupełnia charakterystyczny wygląd, typowy dla Żydów ortodoksyjnych: kapelusz, pejsy, broda itp.

Określenia „naród żydowski” i „Żydzi” budzą także, z jednej strony, skojarzenia z państwem Izrael i jego mieszkańcami oraz konfliktem żydowsko-palestyńskim, z drugiej zaś Żydzi postrzegani są jako naród żyjący w diasporze.

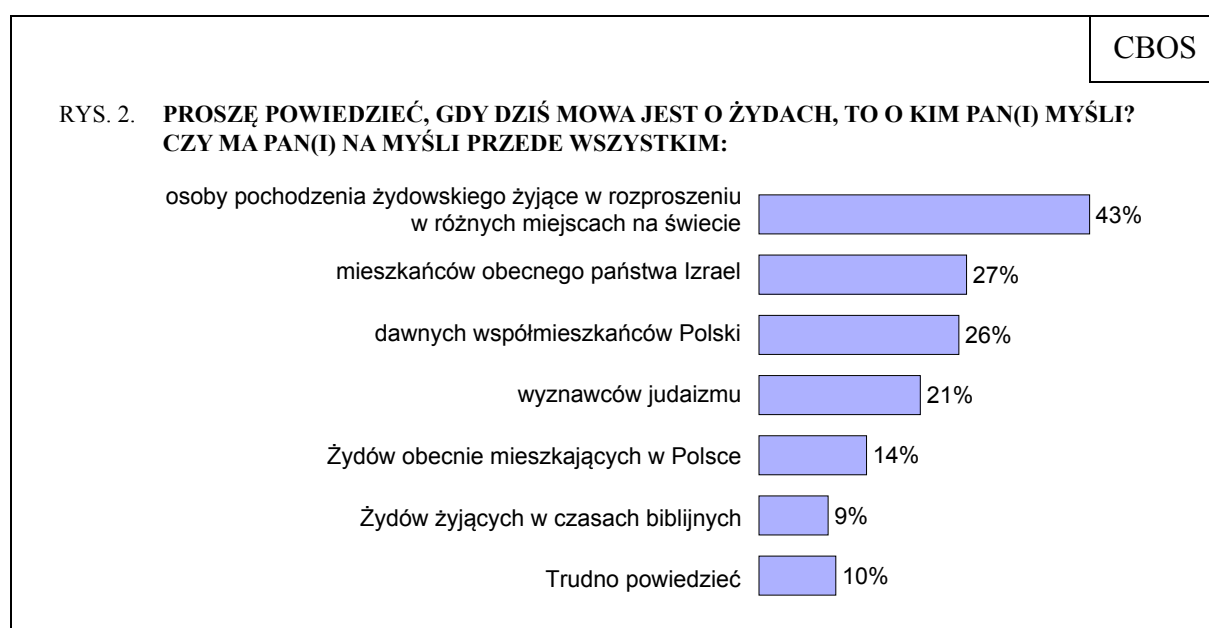
Duża część badanych nie podała konkretnych skojarzeń z terminem „naród żydowski”. Osoby te najczęściej deklarowały, że określenia te nie budzą w nich żadnych skojarzeń. Odpowiedzi tego rodzaju mogą wywoływać zdziwienie. Można przypuszczać, że mają one charakter uciezkowy i biorą się z obawy przed ujawnieniem jakichś przekonań niechętnych Żydom lub też z obawy przed ewentualnym posądzeniem o antysemityzm. Mogą zatem wynikać ze swoiście rozumianej poprawności. O istnieniu takich „obronnych” reakcji może świadczyć fakt, że sporo osób deklarowało, iż Żydzi to taki sam naród, tacy sami ludzie jak inni, lub zapewniało, że nic złego o Żydach nie myśli.

---

² Por. M. Winiewski, *Jak Polacy postrzegają siebie i innych: Treść stereotypów etnicznych w Polsce w: Uprzedzenia etniczne w Polsce. Raport z ogólnopolskiego sondażu Polish Prejudice Survey 2009*, http://cbu.psychologia.pl/uploads/aktualnosci/raport_PPS_final.pdf

		CBOS
Kiedy słyszy Pan(i) słowa „naród żydowski”, „Żydzi”, to co Pan(i) najpierw przychodzi do głowy – najczęstsze skojarzenia		
HISTORIA		45%
II wojna światowa, obozy koncentracyjne, Auschwitz, zagłada Żydów, Holocaust		37%
Biedny naród; cierpienia, prześladowanie, męczeństwo Żydów – współczucie dla Żydów		8%
Naród o bogatej historii		1%
TRADYCJA I KULTURA		6%
Kultura żydowska, obyczaje, literatura, muzyka		2%
Judaizm, religia żydowska, modlitwa, szabas, koszerne jedzenie itp.		2%
Biblia, naród wybrany, czasy Starego Testamentu		1%
Inny naród, inna kultura, inna religia, hermetyczny świat, izolacja		1%
ŻYDZI W POLSCE – ogólnie		4%
Dawni mieszkańcy Polski, sąsiedzi, Kraków, Łódź, wspólna historia polsko-żydowska		2%
Pamiętki po Żydach, miejsca upamiętniające Żydów – cmentarze, pomniki, Muzeum Polin		1%
Związek tradycji i kultury polskiej i żydowskiej, starsi bracia, wiara pochodzi od Żydów, Jezus był Żydem		1%
STOSUNKI POLSKO-ŻYDOWSKIE		5%
Antysemityzm, uprzedzenia wobec Żydów, Polacy nie lubią Żydów		3%
Antypolonizm, Żydzi nienawidzą Polaków, oskarżenia o udział w Holocauście		1%
Trudne relacje polsko-żydowskie, „wasze ulice, nasze kamienice”		1%
Pomoc świadczona Żydom przez Polaków		1%
Roszczenia majątkowe Żydów, odzyskiwanie majątków przez Żydów		1%
WIZERUNEK ŻYDÓW		19%
Potrafią robić interesy, bankierzy, handlarze, kupcy, ludzie przedsiębiorczy i zaradni		10%
Cwaniactwo, przekręty, oszustwo, wyzysk, lichwa, przebiegłość		3%
Mądrość, inteligencja, wykształcenie, zdolności		2%
Bogactwo, złoto, zasobność		2%
Chciwość, skąpstwo, pazerność		2%
Oszczędność, gospodarność, pracowitość		1%
Władza Żydów nad światem, Żydzi rządzą, są żądni władzy		2%
Solidarność, wzajemne wspieranie się Żydów		1%
Cechy zewnętrzne, wygląd: nakrycie głowy, kapelusz, pejsy, broda, wąsy		2%
PAŃSTWO IZRAEL		5%
Izrael i jego mieszkańcy, Jerozolima, Betlejem itp.		5%
Konflikt izraelsko-palestyński, prześladowanie Palestyńczyków		1%
DIASPORA		1%
Życie w diasporze, Żydzi w USA, naród bez państwa		1%
OGÓLNE NASTAWIENIE DO ŻYDÓW		27%
Nic, nic mi nie przychodzi do głowy, nie mam skojarzeń, trudno powiedzieć		18%
Naród jak inne, tacy sami ludzie jak my, są różni: dobrzy i źli		4%
Niż złego, nie mam nic przeciwko nim, nie przeszkadzają mi		2%
Niechęć do Żydów – nie lubię ich, nie mam dobrego zdania		2%
Sympatia do Żydów, podziw, dobra opinia		1%

Gdy obecnie mowa jest o Żydach, największa część badanych myśli o osobach pochodzenia żydowskiego żyjących w rozproszeniu w różnych miejscach na świecie. Jest to o tyle zrozumiałe, że także dziś większość Żydów mieszka poza państwem Izrael, przede wszystkim w Stanach Zjednoczonych. Niemal równie często Żydzi kojarzą się z mieszkańcami państwa Izrael, co z dawnymi mieszkańcami Polski. Mówiąc o Żydach w Polsce, zdecydowanie więcej osób nawiązuje do historycznego współistnienia Żydów i Polaków niż do obecnych mieszkańców Polski. Ponadto w odbiorze społecznym Żydzi wyraźnie częściej są definiowani przez przynależność etniczną niż wyznaniową.

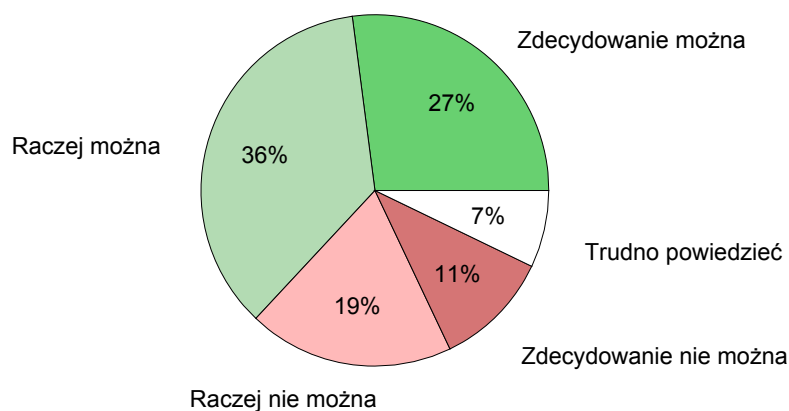
Wyniki nie sumują się do 100%, gdyż badani mogli wybrać kilka opcji

Elementem procesu przywracania pamięci o Żydach jest poszukiwanie i odkrywanie żydowskich korzeni przez Polaków, których przodkowie ulegli całkowitej asymilacji. W odczuciu większości badanych (63%) możliwe jest współistnienie polskiej i żydowskiej tożsamości. Jest to spójne z rezultatami naszych niedawnych badań, z których wynika, że w ocenie społecznej najważniejszym kryterium uznania kogoś za Polaka jest autoidentyfikacja – poczucie, że jest się Polakiem. Obok subiektywnego związku z Polską, ważne jest kryterium formalne – posiadanie polskiego obywatelstwa. Dopiero na trzecim miejscu znalazło się kryterium etniczne. Jednocześnie większość badanych stwierdziła, że można czuć się związanym z dwoma krajami, mieć dwie ojczyzny³.

³ Por. komunikat CBOS „Tożsamość narodowa i postrzeganie praw mniejszości narodowych i etnicznych”, lipiec 2015 (oprac. M. Omyła-Rudzka).

RYS. 3. CZY W PANA(I) ODCZUCIU MOŻNA BYĆ JEDNOCZEŚNIE POLAKIEM I ŻYDEM, CZY TEŻ JEST TO NIEMOŻLIWE?

Przekonanie, że można być jednocześnie Żydem i Polakiem, przeważa we wszystkich analizowanych grupach społeczno-demograficznych. Jest ono najczęstsze wśród osób z wyższym wykształceniem i – co za tym idzie – względnie dobrze sytuowanych, o miesięcznych dochodach *per capita* od 2000 zł wzwyż. Częściej podzielają ten pogląd także ludzie młodszy, mieszkający w dużych miastach, niezbyt religijni. Możliwość bycia jednocześnie Żydem i Polakiem stosunkowo często odrzucają ludzie starsi, od 65 roku życia, słabiej wykształceni i gorzej sytuowani, mieszkańcy wsi i małych miast oraz osoby najbardziej religijne.

RELACJE POLSKO-ŻYDOWSKIE

W początkach lat dziewięćdziesiątych Polacy mieli na ogół dość dobrą samoocenę, jeśli chodzi o bilans ich relacji z Żydami. W roku 1992 dominowało przekonanie, że Polacy więcej dobrego zrobili dla Żydów, niż sami od nich doświadczyli: blisko dwie piąte (38%) stwierdziło wówczas, że Żydzi doznali od Polaków więcej dobrego niż złego, a tylko 9% przyznało, że Polacy doświadczyli od Żydów więcej dobrego niż złego. W kolejnych latach opinie w tej kwestii zmieniały się. W roku 1996 przekonanie o zasługach Polaków wobec Żydów osłabło. W 2002 roku poczucie, że Żydzi doświadczyli od Polaków więcej dobrego niż złego, wyraźnie wzrosło (do 42%). Być może była to reakcja obronna na publikację książki Jana Tomasz Grossa *Sąsiedzi*, opisującej pogrom Żydów w Jedwabnem w lipcu 1941 roku, opór przed wzięciem na siebie kolektywnej odpowiedzialności za te i tym podobne

wydarzenia. Wiele osób po raz pierwszy zetknęło się wówczas z informacjami o tym, że Polacy byli sprawcami zbrodni popełnionych na Żydach, inni kwestionowali prawdziwość tego rodzaju zarzutów. Odbierano je jako krzywdzące i niesprawiedliwe, zaś autorowi zarzucano jednostronny obraz ówczesnej rzeczywistości. Zapoczątkowana publikacją Grossa społeczna dyskusja na temat zachowań Polaków w czasie wojny, przyczyniła się – jak się wydaje z dzisiejszej perspektywy – do bardziej krytycznego spojrzenia na postawy Polaków wobec Żydów. Obecnie tylko nieco więcej niż co czwarty badany (26%) uważa, że Żydzi doznali od Polaków więcej dobrego niż złego. Przeważa opinia, że Żydzi doświadczyli równie dużo dobrego co złego.

Tabela 1

Jak Pan(i) sądzi, czy Żydzi doznali od Polaków:	1992*	1996	2002*	2015
	w procentach			
– więcej dobrego niż złego	38	29	42	26
– tyle samo dobrego co złego	37	41	42	44
– więcej złego niż dobrego	7	12	6	11
Trudno powiedzieć	18	17	10	19

* Dane z roku 1992 i 2002 pochodzą z badań prof. I. Krzemińskiego. Wyniki badań omówione w publikacjach „Czy Polacy są antysemitami?” (red. I. Krzemiński) Oficyna Naukowa, Warszawa 1996 oraz „Antysemityzm w Polsce i na Ukrainie: raport z badań” (red. I. Krzemiński), Scholar, Warszawa 2004

Mniej zmieniały się w czasie opinie o postawach Żydów wobec Polaków. Dominowało i nadal dominuje przekonanie, że Polacy doświadczyli od Żydów tyle samo dobrego co złego. Pozostałe osoby nieco częściej podkreślały krzywdy doznane od Żydów niż doświadczenia pozytywne. Obecnie jednak odczuwana dysproporcja między doznany złem a dobrem jest minimalna.

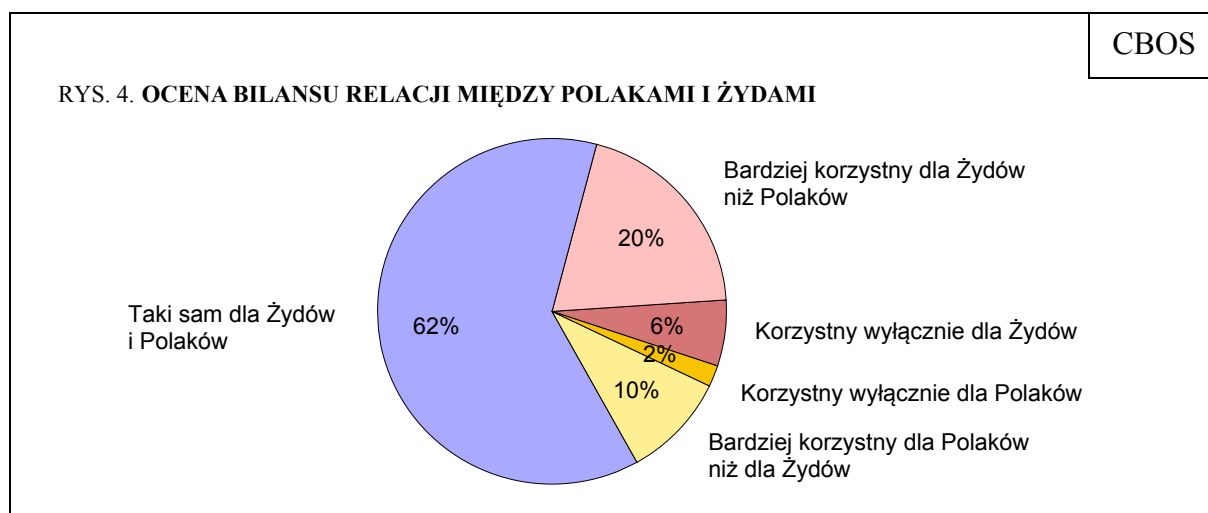
Tabela 2

Jak Pan(i) sądzi, czy w przeszłości Polacy doznali od Żydów:	1992*	1996	2002*	2015
	w procentach			
– więcej dobrego niż złego	9	9	9	13
– tyle samo dobrego co złego	45	50	51	49
– więcej złego niż dobrego	18	20	27	16
Trudno powiedzieć	28	21	13	22

* Dane z roku 1992 i 2002 pochodzą z badań prof. I. Krzemińskiego. Zob. tabela 1

Biorąc pod uwagę odpowiedzi na oba pytania, można zauważyć większą niż w latach ubiegłych symetrię w obrazie historycznych relacji między Polakami i Żydami. O ile dawniej to Żydzi byli postrzegani jako beneficjenci w relacjach polsko-żydowskich, o tyle obecnie przekonanie to wyraźnie osłabło. Mimo że postrzegany bilans wzajemnych stosunków jest bardziej zrównoważony, nadal we własnej ocenie Polacy mają większe zasługi wobec Żydów

niż odwrotnie. Konstatację tę potwierdzają wartości wskaźnika oceny bilansu relacji między Polakami i Żydami skonstruowanego na podstawie odpowiedzi na pytania o wzajemne stosunki. Większość badanych (62%) ocenia, że bilans relacji między Polakami a Żydami jest jednakowy dla obu stron (niezależnie od tego, czy i jak dużo złego lub dobrego od siebie doświadczyły). Pozostali ponad dwukrotnie częściej za beneficjentów tych relacji uznają Żydów (ogółem 26%) niż Polaków (12%).

Przekonanie, że bilans relacji między Polakami i Żydami jest jednakowy dla obu stron, przeważa we wszystkich grupach społeczno-demograficznych. Stosunkowo często za korzystny dla Żydów (w mniejszym lub większym stopniu) uznają go osoby najbardziej religijne – kilka razy w tygodniu uczestniczące w praktykach religijnych (ogółem 40%) oraz badani deklarujący prawicowe poglądy polityczne (35%). W elektoratach partyjnych częściej niż przeciętnie są to zwolennicy PiS, ale także potencjalni wyborcy komitetu Pawła Kukiza.

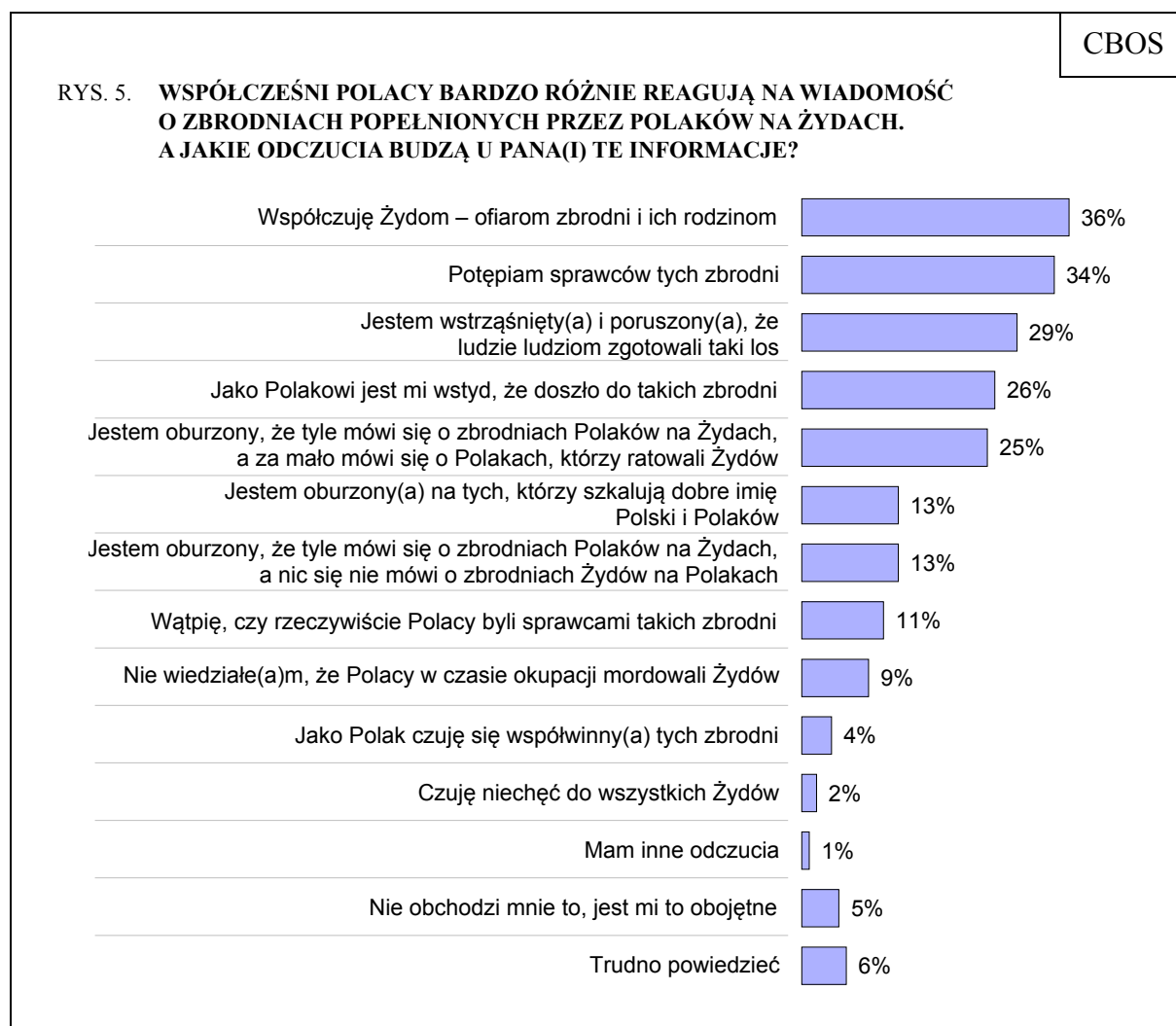
Tabela 3

Potencjalne elektoraty partyjne	Ocena bilansu relacji między Polakami i Żydami		
	Korzystny dla Żydów	Taki sam dla Żydów i Polaków	Korzystny dla Polaków
	w procentach		
PiS (wraz z PR, PR i SP)	37	54	9
KW Pawła Kukiza	32	59	9
PO	18	63	19

W grupach społeczno-demograficznych najczęściej o korzystnym dla Żydów bilansie wzajemnych stosunków przekonani są rolnicy (ogółem 40%). Z kolei jedyną grupą, w której wzajemne relacje częściej oceniano jako korzystne dla Polaków niż dla Żydów, są uczniowie i studenci (w sumie odpowiednio 21% i 16%).

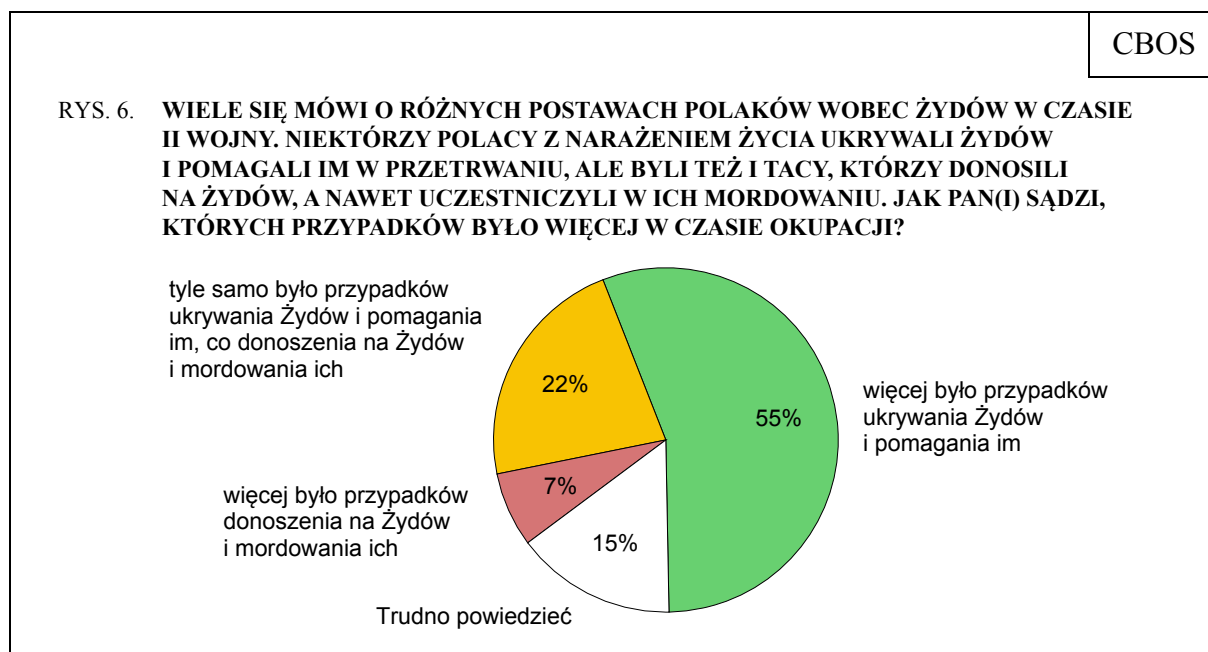
Polacy reagują na doniesienia o zbrodniach popełnionych przez Polaków na Żydach ze współczuciem dla ofiar i potępieniem dla ich sprawców. Deklarują, że są wstrząśnięci i poruszeni tym, czego się dowiedzieli. Wiele osób na myśl o zbrodniach Polaków dokonanych na Żydach odczuwa wstyd, jednak tylko nieliczni deklarują, że jako Polacy czują się współwinni. Częstą reakcją na doniesienia o zbrodniach popełnionych przez Polaków na Żydach jest oburzenie, związane z poczuciem, że dyskurs publiczny zdominował obraz Polaków jako sprawców zbrodni, a nie tych, którzy ratowali Żydów podczas wojny. Zdecydowanie rzadziej oburzenie wynika z przekonania, że informowanie o zbrodniach popełnionych na Żydach jest szkalowaniem dobrego imienia Polski i Polaków, lub też z przeświadczenia, że nieproporcjonalnie mało mówi się o zbrodniach dokonanych przez Żydów na Polakach.

Część osób deklaruje, że nie wiedziała, iż Polacy w czasie wojny mordowali Żydów, lub powątpiewa w prawdziwość tego rodzaju doniesień.

Wyniki nie sumują się do 100%, gdyż badani mogli wybrać kilka opcji

Większość badanych jest przekonana, że w czasie wojny więcej było przypadków ukrywania Żydów przez Polaków i pomagania im, niż przypadków donoszenia na Żydów i mordowania ich. Przekonanie to przeważa we wszystkich analizowanych grupach społeczno-demograficznych.

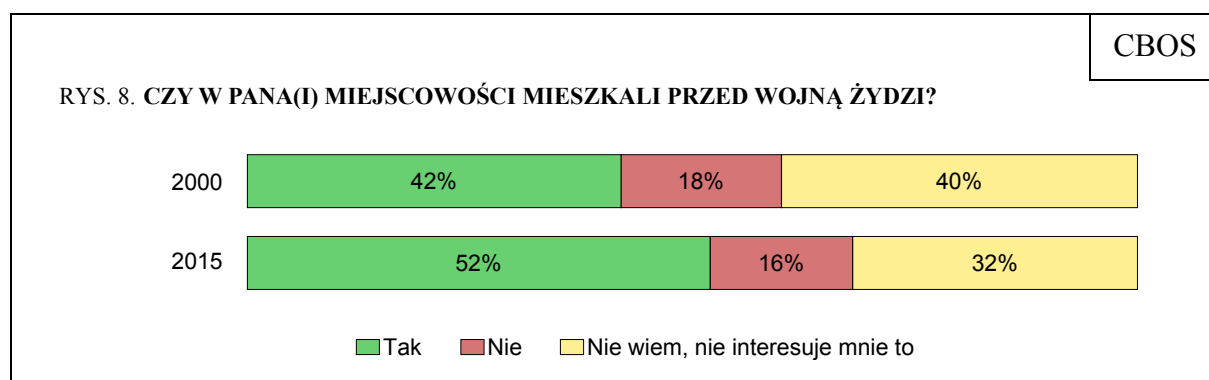
W ocenie większości ankietowanych (ogółem 71%) nie można zapominać o mordach i pogromach dokonywanych przez Polaków na Żydach w czasie wojny i w okresie powojennym. Przeważa jednak pogląd, że były to incydenty, które należy widzieć we właściwych proporcjach i których nie należy uogólniać, gdy mówi się o postawie Polaków w czasie II wojny światowej.

Przekonanie, że należy pamiętać o mordach i pogromach Żydów dokonywanych przez Polaków dominuje we wszystkich grupach społeczno-demograficznych. Zwolennikami niewracania do przeszłości częściej niż przeciętnie są ludzie starsi, od 65 roku życia (29%), osoby z wykształceniem podstawowym (33%) oraz zasadniczym zawodowym (30%).

PAMIĘĆ O ŻYDACH

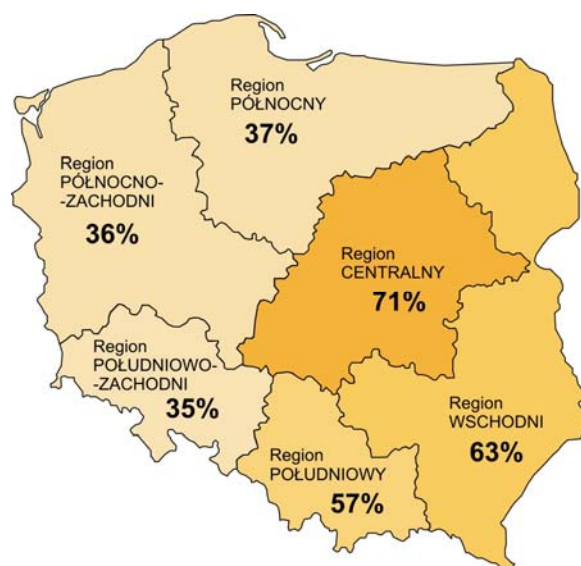
Deklaracje badanych potwierdzają obserwowany w ciągu ostatnich kilkunastu lat wzrost zainteresowania wspólną polsko-żydowską historią. Od roku 2000 o 10 punktów procentowych (z 42% do 52%) zwiększył się odsetek osób deklarujących, że w ich miejscowości mieszkali przed wojną Żydzi. Wzrost świadomości minionej obecności Żydów jest tym bardziej znaczący, że wraz z upływem czasu maleje liczba osób, które mają osobiste wspomnienia sprzed lub z okresu wojny.

Wiedzę o tym, że w ich miejscowości, żyli przed wojną Żydzi, najczęściej mają ludzie starsi powyżej 64 roku życia (57%), osoby stosunkowo dobrze wykształcone i – co za tym idzie – lepiej sytuowane (66% badanych z wykształceniem wyższym, 58% ze średnim, 68% osób o miesięcznych dochodach *per capita* 2000 zł i więcej).

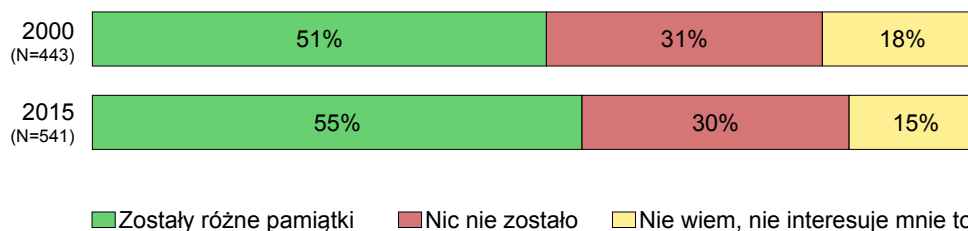
Większość Żydów w II Rzeczypospolitej mieszkała w miastach na terenie wschodniej, centralnej i południowej Polski. W naszym badaniu mieszkańcy miast (szczególnie największych) częściej niż mieszkańcy wsi deklarują, że w ich miejscowości żyli przed wojną Żydzi – deklaracje takie zdecydowanie częściej składają mieszkańcy regionów centralnego, wschodniego i południowego niż badani z regionów północnego, północno-zachodniego i południowo-zachodniego.

RYS. 9. CZY W PANA(I) MIEJSCOWOŚCI MIESZKALI PRZED WOJNĄ ŻYDZI? ODSETEK ODPOWIEDZI TWIERDZĄCYCH

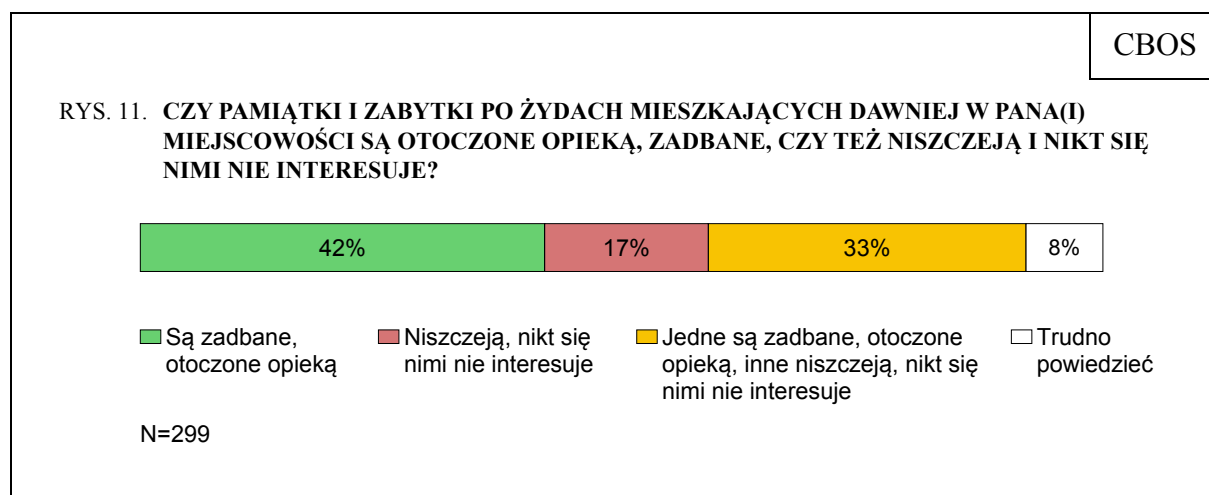

Ponad połowa osób twierdzących, że w ich miejscowości mieszkali przed wojną Żydzi (55%, o 4 punkty procentowe więcej niż 15 lat temu), deklaruje, że pozostały po nich zabytki lub inne pamiątki. Częściej mówią o tym mieszkańcy miast (szczególnie największych) niż wsi. Świadomość materialnych śladów obecności Żydów najczęściej mają osoby z wyższym wykształceniem. Częściej wiedzę o żydowskich zabytkach deklarują młodszy niż starsi respondenci – najprawdopodobniej są one dla nich jednymi z głównych źródeł wiedzy o żydowskiej przeszłości ich miejscowości. Starsi, których wiedza – jak można zakładać – pochodzi z relacji bezpośrednich naocznych świadków przedwojennej historii ich miejscowości lub nawet z własnego doświadczenia – częściej mają poczucie, że po żydowskich mieszkańcach nie pozostało nic.

RYS. 10. JEŚLI DAWNIEJ W PANA(I) MIEJSCOWOŚCI MIESZKALI ŻYDZI, TO CZY POZOSTAŁY PO NICH JAKIEŚ PAMIĄTKI LUB ZABYTKI, CZY TEŻ NIC NIE ZOSTAŁO?

Z deklaracji osób, które twierdzą, że w ich miejscowości pozostały różne pamiątki po Żydach, wynika, iż są one przeważnie otoczone opieką i zadbane. Niemniej jednak znacząca liczba osób twierdzi, że przynajmniej część żydowskich zabytków niszczy i nikt się nimi nie interesuje. Na podstawie odpowiedzi mieszkańców różnej wielkości miejscowości można stwierdzić, że najgorzej jest w miastach średniej wielkości, liczących 20–100 tys. mieszkańców.

Wizerunek Żydów w Polsce jest bardzo silnie zakorzeniony w przeszłości. Z jednej strony Żydzi kojarzą się z II wojną światową i Zagładą, z drugiej zaś utrzymuje się budzący ambiwalentne uczucia – podziwu i resentymetu – stereotyp Żyda jako człowieka interesu, handlarza, bankiera. Bilans polsko-żydowskich relacji jest postrzegany na ogół jako podobny dla obu stron. Tylko stosunkowo nieliczni uważają, że Żydzi doświadczyli od Polaków więcej złego niż dobrego. Wydaje się jednak, że zarzuty dotyczące postaw Polaków wobec Zagłady Żydów wywołują mniejszy opór niż kilkanaście lat temu, po ukazaniu się publikacji Jana Tomasa Grossa na ten temat. Podważenie wizerunku Polaków jako bohaterów ratujących Żydów budziło sprzeciw, podkreślano, jak wiele dobrego Polacy zrobili dla Żydów. Obecnie przeważa przekonanie, że należy pamiętać o mordach i pogromach dokonanych przez Polaków na Żydach, jednak nie można takich wydarzeń uogólniać mówiąc o postawach Polaków wobec nich. W ocenie społecznej, w czasie wojny więcej osób pomagało Żydom,

niż ich zabijało bądź wydawało w ręce Niemców. Chociaż wiele osób odczuwa wstyd na myśl o mordach Polaków na Żydach, zdecydowanie odrzucana jest możliwość uznania kolektywnej winy Polaków za popełnione zbrodnie.

Ostatnie lata przyniosły wzrost społecznej świadomości minionej obecności Żydów w Polsce. Przybyło osób, które wiedzą, że w ich miejscowości mieszkali przed wojną Żydzi, więcej osób dostrzega też wokół siebie materialne ślady ich obecności.

Opracowała
Beata ROGUSKA

Tabela 1

		Proszę powiedzieć, gdy dziś mowa jest o Żydach, to o kim Pan(i) myśli? Czy ma Pan(i) na myśli przede wszystkim:							Liczba osób
		wyznawców judaizmu	mieszkańców obecnego państwa Izrael	osoby pochodzenia żydowskiego żyjące w rozproszeniu w różnych miejscach na świecie	dawnych współmieszkańców Polski	Żydów żyjących w czasach biblijnych	Żydów obecnie mieszkających w Polsce	Trudno powiedzieć	
		%	%	%	%	%	%	%	
Ogółem		21	27	43	26	9	14	10	1040
Płeć	Mężczyźni	19	30	43	24	8	15	11	503
	Kobiety	22	25	43	29	10	13	9	537
Wiek	18–24 lata	34	19	51	25	11	9	10	117
	25–34	21	26	54	26	8	14	4	206
	35–44	23	32	47	24	12	7	8	183
	45–54	25	30	44	23	9	21	4	162
	55–64	17	32	34	29	7	12	12	184
	65 lat i więcej	11	23	31	30	10	18	20	188
Miejsce zamieszkania	Wieś	16	23	39	24	10	14	14	414
	Miasto do 19 999	23	34	36	26	8	8	11	153
	20 000 – 99 999	19	24	47	31	9	15	7	192
	100 000 – 499 999	25	28	47	29	10	15	5	170
	500 000 i więcej mieszk.	30	40	56	25	7	16	3	111
Wykształcenie	Podstawowe / gimnazjalne	15	19	31	23	10	16	22	215
	Zasadnicze zawodowe	15	25	36	29	9	19	11	253
	Średnie	22	30	43	28	11	12	6	322
	Wyższe	29	33	61	24	7	9	3	251
Grupa społeczna i zawodowa	Kadra kier., spec. z wyższym wyksz.	29	38	63	23	5	7	3	117
	Średni personel, technicy	29	29	55	26	6	7	3	33
	Pracownicy adm.-biurowi	30	32	62	23	12	8	1	70
	Pracownicy usług	21	19	44	35	5	12	6	57
	Robotnicy wykwalifikowani	14	27	44	34	11	15	7	132
	Robotnicy niewykwalifik.	16	35	43	12	11	18	9	61
	Rolnicy	8	25	33	28	20	18	4	43
	Pracujący na własny rach.	26	29	42	22	9	18	9	48
	Bezrobotni	14	21	39	23	10	17	14	68
	Emeryci	15	23	32	29	9	16	19	228
	Renciści	17	33	31	21	8	21	11	51
	Uczniowie i studenci	37	14	53	32	12	9	8	57
	Gospodynie domowe i inni	30	32	34	22	10	13	13	74
Dochody na jedną osobę	Do 649 zł	16	27	33	21	12	20	12	141
	Od 650 do 999 zł	19	20	53	25	10	17	7	123
	Od 1000 do 1399 zł	24	26	38	29	11	16	8	173
	Od 1400 zł do 1999 zł	17	30	50	34	8	12	7	147
	2000 zł i więcej	28	37	50	30	6	14	4	151
Ocena własnych war. mater.	Złe	16	24	38	33	10	10	14	135
	Średnie	17	27	42	25	10	15	12	446
	Dobre	26	29	46	25	9	14	7	459
Udział w prakt. religijnych	Kilka razy w tygodniu	24	24	34	15	14	6	24	37
	Raz w tygodniu	19	26	43	26	11	16	11	462
	1–2 razy w miesiącu	21	22	48	25	12	12	7	163
	Kilka razy w roku	22	30	43	30	5	13	7	240
	W ogóle nie uczestniczy	24	33	42	27	6	14	9	128
Poglądy polityczne	Lewica	26	32	54	23	4	10	6	141
	Centrum	17	27	45	31	11	15	6	329
	Prawica	26	28	44	26	10	16	6	310
	Trudno powiedzieć	16	25	34	23	9	12	21	261

Tabela 2

		Czy w Pana(i) odczuciu można być jednocześnie Polakiem i Żydem, czy też jest to niemożliwe?			Liczba osób
		Można	Nie można	Trudno powiedzieć	
		%	%	%	
Ogółem		63	30	7	1043
Płeć	Mężczyźni	63	29	8	505
	Kobiety	63	30	7	538
Wiek	18–24 lata	71	22	7	117
	25–34	67	25	8	206
	35–44	70	26	4	183
	45–54	60	31	8	162
	55–64	60	31	9	185
	65 lat i więcej	53	39	8	190
Miejsce zamieszkania	Wieś	59	33	8	415
	Miasto do 19 999	60	34	6	153
	20 000 – 99 999	61	30	9	192
	100 000 – 499 999	72	22	7	170
	500 000 i więcej mieszk.	75	21	4	112
Wykształcenie	Podstawowe / gimnazjalne	51	38	11	216
	Zasadnicze zawodowe	55	36	8	254
	Średnie	65	28	7	322
	Wyższe	79	18	4	251
Grupa społeczna i zawodowa	Kadra kier., spec. z wyższym wyksz.	79	16	6	117
	Średni personel, technicy	53	33	14	33
	Pracownicy adm.-biurowi	69	25	7	70
	Pracownicy usług	59	36	5	57
	Robotnicy wykwalifikowani	65	28	7	132
	Robotnicy niewykwalifik.	66	30	4	61
	Rolnicy	56	37	7	43
	Pracujący na własny rach.	85	15		48
	Bezrobotni	67	24	9	68
	Emeryci	51	40	9	229
	Renciści	49	35	16	51
	Uczniowie i studenci	72	25	3	57
	Gospodynie domowe i inni	61	29	10	76
Dochody na jedną osobę	Do 649 zł	56	37	7	142
	Od 650 do 999 zł	60	34	6	123
	Od 1000 do 1399 zł	63	32	5	175
	Od 1400 zł do 1999 zł	70	26	4	147
	2000 zł i więcej	79	19	2	151
Ocena własnych war. mater.	Złe	61	31	8	136
	Średnie	61	31	8	446
	Dobre	66	27	7	460
Udział w prakt. religijnych	Kilka razy w tygodniu	51	36	13	37
	Raz w tygodniu	58	34	8	464
	1–2 razy w miesiącu	63	30	7	163
	Kilka razy w roku	72	23	5	240
	W ogóle nie uczestniczy	68	25	7	128
Poglądy polityczne	Lewica	70	26	4	143
	Centrum	67	28	6	329
	Prawica	62	34	4	310
	Trudno powiedzieć	57	28	16	262

Tabela 3

		Ocena bilansu relacji między Polakami i Żydami					Liczba osób
		Korzystny wyłącznie dla Żydów	Bardziej korzystny dla Żydów niż Polaków	Taki sam dla Żydów i Polaków	Bardziej korzystny dla Polaków niż dla Żydów	Korzystny wyłącznie dla Polaków	
		%	%	%	%	%	
Ogółem		6	20	62	10	2	1040
Płeć	Mężczyźni	8	22	56	10	4	502
	Kobiety	4	17	68	10	1	538
Wiek	18–24 lata	4	17	65	9	5	117
	25–34	3	15	69	11	2	206
	35–44	4	18	62	12	4	181
	45–54	6	24	61	8	1	161
	55–64	9	24	57	9		185
	65 lat i więcej	9	22	58	9	2	190
Miejsce zamieszkania	Wieś	5	21	64	9	1	415
	Miasto do 19 999	7	18	60	11	4	153
	20 000 – 99 999	4	21	62	11	1	192
	100 000 – 499 999	7	16	63	11	4	170
	500 000 i więcej mieszk.	11	22	59	6	3	109
Wykształcenie	Podstawowe / gimnazjalne	6	18	66	9	2	216
	Zasadnicze zawodowe	6	23	61	8	2	254
	Średnie	7	22	59	10	2	322
	Wyższe	5	16	64	11	3	248
Grupa społeczna i zawodowa	Kadra kier., spec. z wyższym wyksz.	6	14	63	16	1	115
	Średni personel, technicy	11	25	55	8		33
	Pracownicy adm.-biurowi	2	19	70	8	1	70
	Pracownicy usług	6	22	60	8	4	57
	Robotnicy wykwalifikowani	6	18	63	9	5	132
	Robotnicy niewykwalifik.	6	26	62	4	2	61
	Rolnicy	5	35	53	7		43
	Pracujący na własny rach.	2	17	71	8	2	48
	Bezrobotni	3	17	64	14	2	68
	Emeryci	9	24	57	8	2	229
	Renciści	10	14	65	11		51
	Uczniowie i studenci	5	11	62	14	7	57
Gospodynie domowe i inni	3	18	68	9	2	76	
Dochody na jedną osobę	Do 649 zł	5	17	64	12	2	142
	Od 650 do 999 zł	3	20	69	7	1	123
	Od 1000 do 1399 zł	10	25	54	9	2	175
	Od 1400 zł do 1999 zł	5	18	63	11	2	147
	2000 zł i więcej	7	25	53	11	4	149
Ocena własnych war. mater.	Złe	11	20	54	12	2	136
	Średnie	5	23	63	7	2	446
	Dobre	6	17	64	11	3	458
Udział w prakt. religijnych	Kilka razy w tygodniu	8	32	55	5		37
	Raz w tygodniu	7	23	60	9	2	462
	1–2 razy w miesiącu	5	20	65	8	2	163
	Kilka razy w roku	4	16	62	14	3	240
	W ogóle nie uczestniczy	8	13	68	7	4	128
Poglądy polityczne	Lewica	5	21	55	14	4	141
	Centrum	5	14	67	11	2	327
	Prawica	9	26	54	9	3	310
	Trudno powiedzieć	5	19	69	7	1	262

Tabela 4

		Wiele się mówi o różnych postawach Polaków wobec Żydów w czasie II wojny. Niektórzy Polacy z narażeniem życia ukrywali Żydów i pomagali im w przetrwaniu, ale byli też i tacy, którzy donosili na Żydów, a nawet uczestniczyli w ich mordowaniu. Jak Pan(i) sądzi, których przypadków było więcej w czasie okupacji?				Liczba osób
		Więcej było przypadków ukrywania Żydów i pomagania im	Tyle samo było przypadków ukrywania Żydów i pomagania im, co donoszenia na Żydów i mordowania ich	Więcej było przypadków donoszenia na Żydów i mordowania ich	Trudno powiedzieć	
		%	%	%	%	
Ogółem		55	22	7	15	1038
Płeć	Mężczyźni	57	19	9	15	502
	Kobiety	54	25	6	15	535
Wiek	18–24 lata	45	23	16	16	115
	25–34	47	26	9	17	205
	35–44	59	20	7	14	181
	45–54	60	22	5	13	162
	55–64	58	21	8	13	185
	65 lat i więcej	60	21	2	17	189
Miejsce zamieszkania	Wieś	54	22	5	20	413
	Miasto do 19 999	53	22	10	15	153
	20 000 – 99 999	51	27	10	12	191
	100 000 – 499 999	60	18	10	11	170
	500 000 i więcej mieszk.	64	24	5	7	110
Wykształcenie	Podstawowe / gimnazjalne	46	20	7	27	214
	Zasadnicze zawodowe	54	22	7	17	253
	Średnie	59	23	8	10	320
	Wyższe	60	24	9	8	251
Grupa społeczna i zawodowa	Kadra kier., spec. z wyższym wyksz.	63	20	7	9	117
	Średni personel, technicy	57	20	14	9	33
	Pracownicy adm.-biurowi	54	26	10	10	70
	Pracownicy usług	49	32	14	5	57
	Robotnicy wykwalifikowani	49	25	10	17	132
	Robotnicy niewykwalifik.	60	13	4	22	58
	Rolnicy	46	26	8	20	43
	Pracujący na własny rach.	61	29	3	7	48
	Bezrobotni	57	12	10	21	68
	Emeryci	59	21	2	18	229
	Renciści	47	25	8	19	51
	Uczniowie i studenci	52	24	14	10	57
	Gospodynie domowe i inni	54	24	7	15	74
	Dochody na jedną osobę	Do 649 zł	51	23	10	17
Od 650 do 999 zł		49	26	13	13	121
Od 1000 do 1399 zł		60	22	3	15	173
Od 1400 zł do 1999 zł		58	25	7	10	147
2000 zł i więcej		66	21	9	5	151
Ocena własnych war. mater.	Złe	54	23	5	18	136
	Średnie	54	23	6	18	442
	Dobre	57	22	9	11	460
Udział w prakt. religijnych	Kilka razy w tygodniu	62	19	3	16	37
	Raz w tygodniu	58	22	6	14	463
	1–2 razy w miesiącu	57	21	8	14	162
	Kilka razy w roku	52	24	10	14	240
	W ogóle nie uczestniczy	48	24	10	18	127
Poglądy polityczne	Lewica	59	22	12	7	142
	Centrum	52	26	8	15	327
	Prawica	65	22	6	7	310
	Trudno powiedzieć	46	20	7	28	259

Tabela 5

		Czy, Pana(i) zdaniem, wydarzenia o których mówiliśmy – mordy i pogromy dokonywane przez Polaków na Żydach w czasie wojny i tuż po niej, to:				Liczba osób
		zamierzchna historia, do której nie należy wracać – było, minęło, nie ma co rozgrzebywać starych ran	sprawy wciąż aktualne, które trzeba ujawniać i nagłaśniać – tak byśmy znali całą prawdę o sobie	incydenty, o których trzeba pamiętać, ale których nie można uogólniać mówiąc o postawach Polaków w czasie wojny	Trudno powiedzieć	
Ogółem		22	23	48	7	1036
Płeć	Mężczyźni	25	22	47	6	501
	Kobiety	18	25	49	7	535
Wiek	18–24 lata	24	26	44	6	116
	25–34	21	17	55	6	205
	35–44	17	25	51	6	180
	45–54	14	28	55	3	162
	55–64	25	22	48	5	185
	65 lat i więcej	29	25	35	11	188
Miejsce zamieszkania	Wieś	22	25	44	8	413
	Miasto do 19 999	29	25	39	7	152
	20 000 – 99 999	22	20	53	5	191
	100 000 – 499 999	18	25	52	5	170
	500 000 i więcej mieszk.	15	18	65	2	109
Wykształcenie	Podstawowe / gimnazjalne	33	17	38	12	215
	Zasadnicze zawodowe	30	27	37	6	252
	Średnie	14	27	54	6	320
	Wyższe	13	22	62	3	250
Grupa społeczna i zawodowa	Kadra kier., spec. z wyższym wyksz.	13	18	64	5	117
	Średni personel, technicy	8	18	69	6	33
	Pracownicy adm.-biurowi	12	28	58	2	70
	Pracownicy usług	29	32	39		56
	Robotnicy wykwalifikowani	21	19	53	7	132
	Robotnicy niewykwalifik.	23	29	45	4	60
	Rolnicy	20	23	51	5	43
	Pracujący na własny rach.	18	19	63		48
	Bezrobotni	22	24	43	12	68
	Emeryci	31	25	36	8	228
	Renciści	25	22	43	10	51
	Uczniowie i studenci	19	23	47	10	56
	Gospodynie domowe i inni	20	28	44	8	74
	Dochody na jedną osobę	Do 649 zł	24	33	38	5
Od 650 do 999 zł		18	28	52	2	121
Od 1000 do 1399 zł		24	20	51	5	173
Od 1400 zł do 1999 zł		22	22	52	4	147
2000 zł i więcej		18	25	56	1	151
Ocena własnych war. mater.	Złe	24	27	38	10	136
	Średnie	24	23	47	6	441
	Dobre	19	23	53	5	459
Udział w prakt. religijnych	Kilka razy w tygodniu	17	16	59	8	37
	Raz w tygodniu	21	25	46	7	460
	1–2 razy w miesiącu	26	22	48	5	162
	Kilka razy w roku	21	21	53	5	239
	W ogóle nie uczestniczy	21	26	48	5	128
Poglądy polityczne	Lewica	23	25	49	3	141
	Centrum	23	22	50	4	327
	Prawica	20	25	52	3	308
	Trudno powiedzieć	21	23	41	15	259

Tabela 6

		Czy w Pana(i) miejscowości mieszkali przed wojną Żydzi?			Liczba osób
		Tak	Nie	Nie wiem, nie interesuje mnie to	
		%	%	%	
Ogółem		52	16	32	1038
Płeć	Mężczyźni	55	16	30	504
	Kobiety	50	16	34	535
Wiek	18–24 lata	44	13	43	117
	25–34	54	8	38	204
	35–44	49	17	34	181
	45–54	52	14	34	162
	55–64	54	18	29	185
	65 lat i więcej	57	23	20	190
Miejsce zamieszkania	Wieś	34	24	42	412
	Miasto do 19 999	50	15	35	153
	20 000 – 99 999	66	11	23	191
	100 000 – 499 999	62	6	32	170
	500 000 i więcej mieszk.	86	8	6	112
Wykształcenie	Podstawowe / gimnazjalne	40	24	36	216
	Zasadnicze zawodowe	43	19	38	253
	Średnie	58	10	32	319
	Wyższe	66	11	23	250
Grupa społeczna i zawodowa	Kadra kier., spec. z wyższym wyksz.	67	8	25	117
	Średni personel, technicy	52	5	44	33
	Pracownicy adm.-biurowi	61	15	24	70
	Pracownicy usług	48	10	41	56
	Robotnicy wykwalifikowani	44	23	34	132
	Robotnicy niewykwalifik.	41	21	38	61
	Rolnicy	36	14	49	43
	Pracujący na własny rach.	73	12	15	48
	Bezrobotni	50	4	45	65
	Emeryci	56	22	22	229
	Renciści	42	18	40	51
	Uczniowie i studenci	48	8	44	57
	Gospodynie domowe i inni	45	18	37	76
Dochody na jedną osobę	Do 649 zł	41	14	45	140
	Od 650 do 999 zł	44	22	33	122
	Od 1000 do 1399 zł	60	17	24	174
	Od 1400 zł do 1999 zł	60	20	21	147
	2000 zł i więcej	68	12	19	150
Ocena własnych war. mater.	Złe	57	10	33	136
	Średnie	48	17	35	443
	Dobre	56	15	29	459
Udział w prakt. religijnych	Kilka razy w tygodniu	55	17	28	37
	Raz w tygodniu	49	20	31	462
	1–2 razy w miesiącu	52	17	31	163
	Kilka razy w roku	53	11	36	238
	W ogóle nie uczestniczy	64	6	31	128
Poglądy polityczne	Lewica	65	16	20	143
	Centrum	48	18	35	326
	Prawica	60	15	25	308
	Trudno powiedzieć	43	13	44	262